

Dózsa-kultusz a századforduló parasztmozgalmaiban

„Az emberek maguk csinálják történelmüket, de nem szabadon, nem maguk választotta, hanem közvetlenül készen talált, adott és örökölt körülmények között csinálják. Valamennyi holt nemzedék hagyománya lidércnyomásként nehezedik az élők agyára. És éppen, amikor azzal látszanak foglalkozni, hogy magukat és dolgokat átalakítsák, hogy valami még soha nem voltat teremtsenek, éppen az ilyen forradalmi válságkorszakokban idézik fel aggodalmasan a maguk szolgálatára a múlt szellemeit, kölcsönveszik neveiket, harci jelzavaikat, jelmezeiket, hogy ebben az ősi, tiszteletreméltó áruhában és ezen a kölcsönzött nyelven vigyék színre az új világtörténelmi jelenetet.” (Karl Marx és Friedrich Engels művei. VIII. k. Bp. 1962. 105. l.)

1890 körül a 67-es kiegyezéssel összetakolt magyar kormányzati rendszer váltságba jutott. Tisza Kálmán hosszú és békésnek tűnő miniszterelnöksége után oly sok társadalmi és politikai robbanóanyag halmozódott fel, hogy még az uralkodó osztályok egy része is elégedetlen volt. Már 1881-től Apponyi Albert körül egy ellenzéki politikai csoport kezdett kialakulni, akik programjukban az agrárérdekeket szembehelyezték az ipari-kereskedelmi érdekekkel. Hangsúlyozták az összes gazdaérdekek (így a paraszti érdekek) felkarolását. Politikai agitációjuk szociális oldala hatástalan maradt, annál inkább felkapták az uralkodó osztályok ellenzéki csoportjában a nemzeti demagógiát, amelyet még önérzetesen a nemzeti hiúság egyes kérdéseivel fűszereztek. Ezért ez a csoport a magyar politikai történetírásba úgy vonult be, mint „nemzeti ellenzéki csoport”.

A magyar nép minden rendű és rangú társadalmi rétegében 1849 óta ott lapangott a mély megvetés Ferenc József iránt az aradi tizenháromért. A kiegyezés némileg csökkentette ennek az erősségét, de ahogy megingott a dualizmus rendszere, úgy kapott lábra a politikai tendenciákban kifejezésre jutó Habsburg-ellenes irányzat. A „nemzeti ellenzékiiség” ebben a történelmi helyzetben gyűlöletének alapnyával, Ferenc Józseffel szemben eszményképül az ellenpólust, Kossuth Lajost választotta. Kossuth hosszú emigrációja és az, hogy alakját a magyar történelem fejlődése lényegében átlépte, lehetővé tette, hogy még életében történelmi jelképpé meredjen. Így a „nemzeti ellenzék” és Kossuth pártja vezetőinek nem volt túlságosan nehéz felszítani a Kossuth-kultuszt. Kossuth híveinek száma — különösen 1867 után — a jobb módú politizáló parasztlak köréből igen erősen megnőtt. A „turini zárandoklatok” fokozatosan erősítették a Kossuth-kultuszt. Tetőfokára Kossuth 1894 márciusában bekövetkezett halála után jutott. A társadalom minden rétegében akadt Kossuthnak híve és makacs követője. De az eszmék hullámszáma és vihara nemcsak a politikai hőmérséklet mutatója, hanem egyben a társadalmi készülődések jelzője is. Ez a szerepkör a Kossuth-kultusztól sem tagadható meg. Csupán csak az a kérdés, hogy Kossuth csillogó történelmi alakjába, „az ősi, tiszteletreméltó áruhába” ki bújt belé, a politikai színjáték milyen szociális komédiát, avagy tragédiát rejteget?

A magyar történetírás eddig a múlt század 90-es éveinek eszmei-politikai harcait úgy jellemezte, mint amit ural a két irányzatnak: a liberálisok udvari lojalitásának és a 48-asok Kossuth nevével fedezett politikai háborújának ütközetei. Vajon ez-e a teljes igazság? Vajon az eszmei-politikai harcban az akkori néptömegek csak a csatlósok szerepét játszották el?

A parasztság 1867 után, mikor minden zsilip lezárult az úri földeknek parasztivá történő átalakítása előtt, a „turini remetétől”, Kossuthtól vátra elperelt jussának visszaszerzését. A történeti illúzió azonban, amely több évtizeden keresztül megtöltötte a parasztság lelkét, nem tarthatott örökké. Kossuth halálakor a parasztság egy része az agrártársadalom megváltoztatásának egyik legelkeseredettebb vidékén, Hódmezővásárhelyen még az utcára tódult és zokogott. Siratták a teljes jobbágyfelszabadítás elvesztett reményét; mintha Kossuthal sirba szállt volna a parasztság jussa a nagybirtokra. (Simon Péter: A századforduló földmunkás- és szegény-paraszti mozgalmai. 1891—1907. Bp. 1953. 61. l.) De a hódmezővásárhelyi és a Kossuthot sirató parasztok mellett létezett egy másik Hódmezővásárhely is. A legszegényebb házakban és utcákban már akkor javában ülésezett esténként az a kis kubicoscsoport, akik talicskájukkal bejárták az Alföldet, és a politikai, történeti eszmék cseréjében sokkal élénkebb forgalomnak voltak tanúi, mint az otthon ülő, 48-as parasztság. Ők másféle eszméket kerestek és szívhattak magukba, mint a 48-as gazdakörök látogatói. Mindenképpen olyan történeti ősré volt szükségük, aki az uraknak elfogadhatatlan, a parasztságnak szent, de a nemzeti útkeresésnek is jelentős alakja. Az egész parasztságnak nem lett volna nehéz önmagát igazolni az éppen kiteljesedő Kossuth-kultuszban. De kielégíthette-e a viharsarki agrárszegénységet az a program, amely együtt járt Kossuth történeti figurájával, amelynek csak része, de nem fő mondanivalója a forradalmi agrárátalakulás? *Annak első nyomait már az 1891-es orosházi, békéscsabai, battonyai mozgalmakban megtaláljuk, hogy a parasztság egy része szakított a Kossuth által meghatározott és a Függetlenségi Pártban realizálódó politikával.* De merre tartson, hol és kiben találjon támaszt harcainak történeti igazolására? 1891-től Szántó Kovács János fellépéséig lázas tépelődést, a mozgásba jött paraszti agyvelők nagy belső viharát lehet tapasztalni. A történeti választék, amelyben egyáltalán őst lehetett találni, nem volt túlságosan bőséges. Történelmünk parasztmozgalmakban ugyan gazdag, de olyan parasztvezért találni, aki olyan mértékkel mér, mint Kossuth, elég nehéz. *És mégis: a századforduló parasztmozgalmi szerencsésen és eszmeileg megalapozottan a legdacosabbat és a legbátrabbat, Dózsa György parasztkirályt nemesedett figuráját választotta ki.* Szántó Kovács János agrárproletár-mozgalmi már a legelején Dózsa nyomdokaira lépett. Mikor sok útkeresés és kudarc után végre Szántó Kovácsot választották meg elnökükké, a mozgalom vezető emberei lakonikus rövidséggel, egy-egy mondatba határozták meg feladatát. Többek között Orovecz István így kiáltott fel: „Légy Lassalle, aki az igazság fátylóját viszed!”, Varsandán Jánosból a következő szavak törtek ki: „Csak Marx Károly útjain haladj, eléred a célot!”, Ambrus Ádám a magyar történelmet idézte: „Légy Dózsa György és győzz!” (Ifj. Nagy Sándor: A szocializmus keletkezése Hódmezővásárhelyen. I. k. Hódmezővásárhely. 1924. 92. l.) Az egyszerű paraszti lelkekből feltörő kiáltások döbbenetes történeti jelzések. Lassalle, Marx és Dózsa neve a mozgalom elszántságát és modernségét együtt jelentette. Dózsa nevével nem elbukni akarnak, hanem győzni. Azon a közvetlen és aktuális feladaton túl, hogy az urak Magyarországa helyett a népet építsék fel, Szántó Kovács János vezetővé történt megválasztása arra figyelmeztet, hogy a Viharsarok nyomorgó parasztjai nem ragadtak a földhöz politikai harcaikban, hanem a történeti személyek nevével jelzett eszmék világában kerestek és válogattak. Hitük, pátoszuk nem volt messiánisztikus. A számukra nagy történeti egyéniségekhez kötötték mozgalmuk szekerét. *Ez óriási fordulat volt a parasztság több évszázados felszabadulási harcában! A századforduló körüli parasztmozgalmak már a legelején szembefordultak az éppen kulminációs pontjára ért Kossuth-kultusszal, és kialakították a maguk Dózsa-kultuszát!* A magyar történetírás mindezt eddig nem érzékelte megfelelően, pedig a Viharsarok társadalmi és történeti viszonyainak kitűnő ismerője, Féja Géza, már a 30-as évek végén figyelmeztetett: „A századforduló idején minden radikális népi mozgalom Dózsa nevével indult harcba.” (Féja Géza: Dózsa György. Bp. 1939. 6. l.)

A történetírást azonban nemcsak a tények tudomásulvétele érdekli, hanem az is, hogyan keletkezett a Dózsa-kultusz, és milyen sorsfordulói vannak? Azt már a kortársak is észrevették, hogy az agrárszocializmus forradalmi heve újra felidézte

Dózsa Györgyöt. (Thaly Kálmán és Károlyi Sándor gr. felszólalása a parlament 1897. februári ülésén.) Az agrárszocialistákat követő második nemzedéket főleg az érdekli, hogy mikor és kik által született újjá Dózsa? *Dózsa történeti alakja akkor kezdett tisztulni a rávakott nemesi szennytől, mikor az a társadalmi-gazdasági forma, amelyre fegyvert emelt, válságba jutott.* A múlt század reformnemzedékében jutott el a magyar irodalom két nagy egyénisége, Kölcsey és Eötvös a nemzeti önismeret ama fokára, hogy Dózsában már nem haramiavezért, a nemtelenek lázadásának szí-tóját, hanem egy realiztikus történeti figurát láttak, akit nem terhel több elvetni-való emberi gyarlóság és bűn, mint korának két hírességét, Zápolyát és Werbőczyt. De Kölcsey és Eötvös éppenhogy csak szembeszálltak az évszázados történelem-hamisítással — bár ez is igen nagy tett volt korukban —, de Dózsa örökségének teljes vállalása még igen messze állott tőlük. Kölcsey a jobbagyság iránti szimpátia talajáról tekintett a parasztháborúra, és elvetette a Werbőczy-szemléletet. Elítélte a fellázadt jobbagyok bosszúját, de megértette Dózsát. De ugyanúgy megvetette Zá-polyát, sőt hibáztatta a nemességet a büntelen jobbagyutódok örökös szolgaságáért. Kölcsey Dózsa-szemléletének érzelmi és politikai töltése volt. Viszont Eötvös Ma-gyarország 1514-ben című munkáját a gondolatiság jellemzi. A parasztháborúra vo-natkozó legfontosabb forrásokat tanulmányozta, talán dokumentumismerete alapo-sabb és kiterjedtebb volt, mint bármelyik kortárs történészé. Feladatáról ő maga így vallott: „A regénynek egyik főkélléke a valószerűség, mi elérhetetlen, ha az, mit az író regénye személyeiről elmond, nem fér össze azzal, mit azon korról és viszo-nyokról tudunk, melyekben e személyek állítólag éltek.” A figurák korhű ábrázolá-sával arra a végkövetkeztetésre jutott, hogy a parasztháború leverőinek volt igaza, szíve mélyén azonban együtt érzett a megperzselt Dózsával. Az a szándéka, hogy a regényével a valódi történelmet népszerűsítse, szinte teljes mértékben sikerült. Re-génye több mint egy évszázada az egymást követő nemzedékekben mély nyomokat hagy.

A magyar irodalmon belül a nagy változás Petőfi Dózsa-szemléletében követ-kezett be. Ő már büntelen forradalmárt lát Dózsában, aki 1514-ben a néptömegek politikai igényt fejezte ki a szabadságra. Nem korholta, nem hibáztatta Dózsát, ha-nem egyenesen eszményképpé emelte. Petőfi már abba a jelmezbe öltöztette őt, amelyet a világtörténelem példáiból Marx hámozott ki, és amely mindig elkíséri a forradalomra készülöket. Petőfi azonosulását Dózsával sem fejezi ki jobban, mint egyik levele: „*En Dózsát a magyar történelem legnagyobb emberének tar-tom és szentül hiszem, hogy lesz idő (ha fennmarad a magyar nemzet), midőn Dózsa emléksobrot fognak emelni és talán mellette lesz az ... enyém is.*” (Levél Arany Jánosnak.)

Amilyen szépen követhető Kölcseytől Petőfiig Dózsa történeti alakjának tisztu-lása, olyan mehökkentő szakadékhöz ér el a krónika 1949 után. Igaz, a kor nem kedvezett Dózsnak, hiszen neve mindenkor és minden társadalmi osztály előtt a forradalomra emlékeztet; 1849 után pedig a forradalom idézése főben járó bűnnek számított. A múlt század 50-es éveiben csak egy cikket találtam Dózsaról, majd a 60-as években lassan jönni kezdtek egymás után, bár az érdeklődést inkább a tör-ténész kíváncsiság táplálta, mint az eszmei-politikai programkeresés. Ezekben az év-tizedekben még meg sem közelíti a Dózsa-szemlélet azt az aktualitást, amit Petőfi lírájában kapott.

Látszólag eseménynek számít Erkel Ferenc Dózsa-operájának elkészülte. Az opera szövegét Szigligeti Ede írta. Ő elég hűségesen követte Jókai Dózsa-dramáját, csak egy helyen tett lényeges módosítást: Dózsát halála előtt bűnbánónak mutatta. A kortárs krónikás szerint azért, mert Jókai Dózsát „... egy eszme igazi hőisévé és vértanújává bátorkodott tenni...”, és ez a közönségnek már korábban sem tetszett. Erkel Dózsa-operájának elkészülte nem is annyira a Dózsa-kultusz történeti ala-kulása szemszögéből érdekes, mint inkább annak felidézésében fontos, hogy a köz-veleményben újra erős visszhangot váltott ki: vajon ki Dózsa, haramia-e avagy hős? A magyar újságírás érdekes módon — mintha a közvélemény történeti fáziskésésben lenne — a kiegészítés körül kérdőjelezte meg Eötvös regényének azt a részét, amely

tükrözi az 1848 előtti és a Dózsa körül folyó eszmei háborút. Az újságíró szerint Eötvös azért tette nagyvá Dózsát, mert halála pillanatában megvetette Zápolya esztelen dühét. (Fővárosi Lapok. 1867. 80. sz.) A korabeli lapok közül több is hűen idézte fel azt a kétkedést, amit Dózsa alakja idézett elő. „A legvéresebb és legszomorúbb lapok egyike Magyarország történetében, hol e név előfordul. 300 éven át csak iszonyattal említtették a pórhad vezérének nevét, ki vakmerő kézzel akarta szétszaggatni az arisztokrácia »istentől származott« jogait, ki nem csak a legyilkoltak holttestein építette fel a parasztság rövid ideig tartó rémuralmát. Megszokták úgy festeni, mint szörnyeteget, ki vérrel táplálkozik, s undok bűnök után undok halállal vesz ki a világból. Jöttek aztán újabb idők, midőn diadalra keltek a demokratikus eszmék, s lelkesült rajongók letörölték Dózsa György nevével a gyalázatot, és dicskoszorúval fonták körül, tetteinek magasabb rugót kerestek, nagy nemes eszmék harcosául s a népszabadság mártírjául állították fel őt.” (Magyarország és a Nagyvilág. 1866. 41. sz.) Dózsa alakját 1870 körül még sok homály fedte, a rá vonatkozó dokumentumok még feltáratlanok voltak. A kiegyezés utáni meglehetősen békés évtizedek kedveztek az elmélyültebb kutatásnak. Amint láttuk, az emberek tudatában két Dózsa élt; az egyik lényegében a feudális történet szemlélet eredője volt, a másik a születő tőkés társadalomé, amelynek még voltak demokratikus erőtartalmak. 1849 után a volt feudális uralkodói osztály elég sértetlenül mentette át hatalmát, és ez éreztette hatását az ideológiai életben is. Ilyen viszonyok között természetesen nagy szerep jutott a történettudománynak, mert hiszen mindkét oldalon szerettek volna hivatkozni egy abszolútnak látszó véleményre. Így történt aztán, hogy az 1870-ben megjelent és a Horváth Mihály által írt *Magyarország története* már szakított a régi feudális szemlélettel. Ugyanebben az évtizedben Fraknói Vilmos, Márki Sándor és még sokan mások a figyelmüket az 1514-es parasztháborúra és Dózsára irányították. A dokumentumok szaporodtak, az 1514-es parasztháború tényei mindjobban ismertté váltak, és lassan kibontakozott a történelemszövetség Dózsa alakja körül. Márki Sándor első felbuzdulásában már 1882-ben egy összefoglaló munkát jelentetett meg. Minden kutatási szorgalom és erőfeszítés ellenére sem lehetett azonban közvetlen kapcsolat találni sem a reformnemzedék Dózsa-szemlélete, sem a történetírás Dózsa-kutatása és az agrárszocializmus között.

Akad azonban egy momentum, amelynek a felderítése nem a történettudomány elsődleges feladata, hanem a néprajz, de amely fölött a történész nem hunyhatja be a szemét. Ugyanis a Viharsarokban már az agrárszocializmus megjelenése előtt élt Dózsa. A parasztság, azaz Dózsa népének körében 350 évvel a kínhalál után még mindig nem felejtették el; a népmesékben a rettenthetetlen parasztvezér emléke nemzedékről nemzedékre fennmaradt. De ez nem is különös, hisz az 1514-es parasztháború végigvonult az Alföldön, a Viharsarok pedig rövid történetének lezajlásában a legfontosabb helyek egyike volt. Így hát nem csoda, hogy a nyolcadik és a tizedik nemzedék is emlékezett a parasztsorsot megfordítani akaró háborúra. Ez egy történelmi atmoszférát teremtett, amelynek ma még csak halvány nyomaira bukkanunk és amelynek teljessé tételéhez még sok munka kell. Távol áll tőlem, hogy az agrárszocializmus eredetét az 1514-es parasztháborúra vetítem ki; az agrárszocializmus és Dózsa háborúja, lényegét tekintve, egészen különböző. Vajon nem különös-e azonban az, hogy a parasztság ilyen sokáig őrizte Dózsa emlékét? Hiszen a török másfél százados pusztítása a Viharsarok népét erősen megapasztotta, a régi településeket szétzilálta, a vidéket majdnem a pusztává tette egyenlővé. Ismeretes azonban az, hogy a parasztság — mindenütt a világon — úgy ragaszkodik földjéhez, hajlékához, mint senki más. Így a Viharsarok átviharzó parasztháború emlékét a török uralom nem tudta kitörölni, a parasztok titokban és önmaguk között melengették Dózsa szent alakját. Ha nem élt volna így és ennyire Dózsa emléke, akkor véletlennek kellene tartanunk, hogy éppen a gyulai Erkel Ferenc írt Dózsa-operát. De miért éppen a sarkadi Almássy-uradalom gazdatisztjének fia, Márki Sándor fogott hozzá a polgári történészek között, hogy feldolgozza a parasztháború történetét? Márki még meg is indokolta, hogy mi inspirálta a téma kiválasztásában, könyvét apjának ajánlotta a következő szavakkal: „A magánjogi viszonyok gyökeres meg-

javításától várta... a nemzetnek gyors felvirágoztatását és igen sokat remélt a termelőerőnek fokozásától.” (Márki Sándor: Dóza György. Bp. 1886. III. 1.) De idézhetném Achim L. Andrást, aki békéscsabai, vagy Ady Endrét, aki Dózsa szülőföldje és a Viharsarok közötti tájon született. Miért éppen ők és miért éppen erről a vidékről? Ugyanakkor a Dunántúlról alig akad, aki ápolta Dózsa emlékét. Ezeket a miérteket szaporítani kell, hogy mind plasztikusabbá váljon a kép. Amióta foglalkoztat a Dózsa-kultusz, mindvégig kísért egy hipotézis: valahonnan kívülről kapott indítást az agrárszocialista mozgalom. Sok mindent megpróbáltam felderíteni, hogy ennek a hipotézisnek valamilyen reális alapot tudjak teremteni, de az egyik zsákutca a másikat követte. Megkockáztattam, hogy a szaporodó újságokon és képes lapokon keresztül jutott el az egykori nagy parasztháború híre a parasztkhoz, és így ismerték meg Dózsát. De ez tarthatatlanná vált, mert kiderült, hogy a Szántó Kovács vezette mozgalomban, ahol Dózsa először jelent meg, a kubikosegylet előtt nem is olvastak újságot. (Ifj. Nagy Sándor: A szocializmus keletkezése Hódmezővásárhelyen. Hódmezővásárhely. 1924. 6. 1.) Hiába kerestem azokban az újságokban a Dózsáról szóló cikkeket, amelyek egyáltalán eljuthattak a parasztsághoz, sehol sem találtam. 1892 őszén Dózsa alakja oly tisztán és erősen jelenik meg, mikor Szántó Kovács Jánost elnökükké választották, hogy a hírlapok ilyen hatásának hipotézise is semmivé vált.

Mit mondhatok az olvasónak? A mai ismereteim alapján csak annyit, hogy *a Viharsarokban a parasztek által teremtett történelmi atmoszférában a nemzedékről nemzedékre hagyományozó mondavilág őrizte meg tisztán Dózsát; így a forradalmi agrármozgalmak kezdetén már eszményképként jelenhetett meg.*

A Hódmezővásárhelyen keletkezett mozgalomban a legelső pillanattól kezdve általános volt, hogy a parasztek támaszt kerestek. „Sokszor kellett volna nekik a jó tanácsadó, a jó pártfogó, de az nagyon ritkán volt, pedig a szegény kubikost még az ág is húzta. Tudták ők azt, hogy ez így nem jó, de csak hallgattak: elgondolták, hogy jó lenne egy igazi, magasabb rendbeli valaki, aki őket felkarolja és pártjukat fogja: de — sajnos — az nem volt.” (Ifj. Nagy Sándor i. m. 6. 1.) Akkor állt be változás ebben a várakozásban, mikor a hódmezővásárhelyi kubikosok össetalálkoztak a munkásmozgalom szervezőivel. A munkásmozgalom valóban támasz lett, de nem nagy hatalmú, befolyásos támasz, hanem olyan, amely önnön ereje által válik naggyá. Nagyon kézenfekvővé vált, hogy a szervezkedő parasztek, kubikosok ne csak a szervezett erőre támaszkodjanak, hanem azokra a történelmi-eszmei hagyományokra is, amelyek a parasztságot sok évszázados felszabadulási harcában kísérték. Mi sem adódott könnyebben, mint a Dózsa vezette parasztháborúra való emlékezés. A hódmezővásárhelyi kubikosegylet először 1893-ban akarta megünnepelni május elsejéjét. Össze is gyűltek a városon kívüli ligetbe, ahova már Dózsa kereszteseinek zászlaja alatt vonultak ki. Ez egy fehér zászló volt, amelyre vörös keresztet hímeztek. (Földmunkás- és szegényparaszt mozgalmak Magyarországon. 1848—1948. I. k. 203. l.) De a Szántó Kovács János által vezetett mozgalom — mint ismeretes — csak rövid ideig virágzott. Csak annyi idő maradt, hogy a forradalmi akaratként megfelelő forradalmi őst kereshettek, és ezt az 1514-es parasztháborúban és Dózsában találták meg. Sem folyóiratuk, sem ideológiai, eszmei kérdésekkel foglalkozó személy a mozgalmukban nem volt, így a Dózsa köré font kezdődő kultusz a készen talált hagyományon nem ment túl. Dózsa és a parasztháború követendő jelképpé vált; kifejezte a mozgalom célját, de nem adott újabb eszmei támaszt a közvetlenül megoldandó feladatokhoz. Ezt az agrárszocialista mozgalmak újabb grádusának, Várkonyi Istvánnak kellett elvégeznie. Az agrárszocializmus egész fejlődésében állandó emelkedés tapasztalható, ugyanúgy a nagyon fontos rész kérdésben, a történelmi őskeresésben hasonló folyamatnak vagyunk a tanúi.

Nem tudtam annak a nyomára akadni — de az eddig publikált irodalom sem említi —, hogy Várkonyi István és mozgalma hogyan, milyen okokból kötelezte el magát Dózsa irányába, miért oly központi számára a feudalizmus elleni harcában az elbukott mártír-parasztvezér emlékének szüntelen megújítása? Csupán csak azt tudtam érzékelni és e cikkben visszaadni, hogy Dózsa szinte a kezdetektől ott van

és eleven erőként hat. Még Csizmadia Sándorral együtt szerkesztették a mozgalom lapját, a Földmívelőt, mikor a közvetlen analógiát megtalálták az akkori reakciós kormány véres terrorja és a parasztháború megbosszulása között. Ebben a mozzanatban a parasztság öntudatosításának olyan eszközét fedezték fel, amely szerint a harc nem új keletű, hanem nagyon is régi; most is az urakkal kell megmérkőznie a népek. „Diósádon Kaufmann kusalyi jegyző lelőtte Dózsa ellenzéki választóit.” Ketten meghaltak, harmincan megsebesültek a csendőrsortűz következtében. „Harminchárom embernek az életébe került a választás...” — írják később — „... amely szégyenfoltja lesz a mai alkotmányos életünknek.” (Földmívelő. 1896. nov. 6.) Úgy látszik, ha parasztot ölték meg, ha a parasztok vére folyt, akkor Várkonyi mozgalmá előtt Dózsa jelent meg, a kárvallott parasztság pedig Dózsa népévé vált.

De ez csak a kezdet volt. Eszmeileg akkor gyarapodott nagyot a Dózsa-kultusz, mikor Várkonyi mozgalma a munkásság nagy ünnepének, május elsejének értelmét a magyar történelemben kereste. De hallgassuk meg őket, miként vélekedtek: „... e napon szervezkedett először 383 évvel ezelőtt Dózsa György földmívelő vezérlete alatt a magyarországi földmívelő nép szabadságának és emberies megélhetésének elérése és jobbágyi helyzetéből való kiszabadulása céljából. A lelkesedés, amely őket eltöltötte, annyi buzgó harcost szerzett, hogy számuk már május 23-ika körül, amikor Mészáros Lőrinc nevű ceglédi ember vezetése mellett a ceglédi szőlők, az ún. Ugyerok alatt táboroztak, több mint 40 ezerre rugott. Seregükkel innen Temesvárnak vették útjukat, hol azonban a híres, annyira dicsőített Zápolya és a nemesek túlnyomó bandája által legyőzetvén, a fővezérek elfogattak és válogatott kegyetlenséggel végeztettek ki. De a minden emberi érzésből kivetkőzött fenevadak Zápolya vezérékkel még iszonyúbb kínhalált eszeltek ki Dózsa György fővezér számára. Megtűzesített vaskaros székbe tették, mit trónnak neveztek el, s fejére tüzes vaspapkát, mit koronának mondtak. Kezébe pedig tüzes vaspálcát nyomtak, s így sütötték meg elevenen. Azonban még ezzel sem elégedtek meg, hanem hű társait arra kényszerítették kiéheztes és mindenféle kínoeszközzel, hogy vezérük húsából egyenek. Ne felejtsetek el, földmívelő szaktársak, e szörnyű tettet, maradjon örökké emlékezetetekbe s ünnepeljete mindnyájan annak emlékére.” (Földmívelő. 1897. ápr. 30.) Szokatlanul új vonult be ezzel a magyar parasztmozgalmakba: forradalmi célok érdekében az alföldi agrárproletariátus forradalmi hagyományokat követett, annak emléke a harcban vezércsillaga. A gondolat nagyszerűsége teljesen kitöltötte Várkonyi István lelkét. A tudatos forradalmár minden eszközt megragadott, hogy a parasztságot ne csak mindennapos osztálycéljai vigyék harcba az uralkodó osztályok ellen, hanem eszmei célok, jelszavak és jelképek is lelkesítsék. Ennek a törekvésnek a kifejezője az elhatározás, hogy a földművelők első kongresszusa ugyanabban a városban legyen, ahol Dózsa meghirdette programját, Cegléden. „Ti pedig, ceglédiek, ha hűk akartok maradni vértanú-halált elődeitekhez: vonuljatok ki munkásdalok éneklésével az Ugyeri-szőlők alá vezető úton oda, ahol Dózsa György lelkes serege táborozott egykor.” (Földmívelő. 1897. ápr. 30.) Érdekes, hogy még a progresszív mozgalmakon belül is mennyire más és más értelmet nyert Cegléd történeti szerepe. Kossuth paraszti követőinek valamiféle Mekka volt, az agrárszocialistáknak a paraszti forradalmiság szülőföldje, Dózsa programjának hordozója. De a két progresszív hagyomány a századforduló forradalmaskodó légkörében szembefordult egymással, mert a parasztság harcának előrehaladása azt követelte, hogy az agrárszocialisták szakítsanak a kossuthi hagyománnyal.

Várkonyi azonban nem akadt el ezen a ponton. Végigtekintett a magyar történelem századain, és így állapította meg, hogy az ő harcaikat Dózsával még egy történeti személyiség köti össze, Martinovics Ignác. Több részes tárcában tekintették át a Martinovics által vezetett mozgalmat. A cikk egyik részében megállapították: „Ez volt Magyarországon Dózsa György után a második komoly mozgalom, mely a népszabadság megvalósítása érdekében az erővel szembe az erőt akarta harcba vinni.” (Földmívelő. 1897. jún. 18. A népszabadság vértanúi.) Az agrárproletariátus körében május 20-át ünnepé szerették volna tenni, ezért cikkeztek. De van a kérdésnek egy sokkal aktuálisabb vonatkozása; történészek között és a történeti kér-

désekre fogékony közvéleményben a történeti hagyományokból két fő jellemzővel rendelkező hagyomány nyert szélesebb polgárjogot: a nemzeti küzdelmek és a társadalmi haladásért folyó osztályharcos küzdelmek. Nem volt korábban sem ritka, hogy a logikailag szétválasztott egyik hagyományt szembeállították a másikkal, és még ma is sokszor kísért ez a szemlélet. Félő, hogy a Dózsa—Martinovics-agrárszocialisták történeti sor megerősíti ezt az eléggé nem hibáztatható szemléletet. Sőt ennek előszelét már érzékeltem a Dózsa-ünnepségek előtt. Ezért szólnom kell a parasztháború nemzeti vonatkozásairól.

1514-ben Magyarország válaszút elé került; vagy a régi úton folytatja állami életét, vagy a forradalom győzelme után realizálódik a parasztság ama politikai igénye, hogy elnyerje a nemzet vezetését egy népi program alapján. A jobbágyfelszabadításnak egy korai újkori, 1514-es változata nem volt reakciós utópia. A török feudalizmus roppant nyomása ellen sikeresen csak egy olyan Magyarország vehette volna fel a küzdelmet, amely belpolitikai berendezkedésében széles népi bázison nyugodott. Dózsa alakját éppen ez a szükséglet tette óriássá. A Hunyadiak sikeres nemzeti önvédelmi harca, Mátyás birodalmának európai rangja után a tehetségtelen királyok élesztették a kapzsi és rövidlátó nemeseke étvágját a mértéktelen jobbágyszákmányolásra. Ahogy gyengült a törökök elleni népi összefogás, úgy nyílt meg az ország déli határa a rabló török feudalizmus előtt. Volt-e sok választanivalója ilyen nemzetközi és belpolitikai helyzetben a jobbágyoknak és a nemesség szegényebb felének? Előbb a nemzet belső ügyeit kellett rendezni, ami azután, hogy a főnemeseke összefogtak Bakócczal és a királlyal, nem járhatott más úton, mint a parasztháború útján. A Pest melletti táborban Dózsa demokratikusan választotta a parasztsággal, mikor a háborút akarókat és az azt elutasítókat két zászló köré gyülekeztette. A parasztság többsége elfogadta a Dózsa-alternatívát, mikor a háborút választotta. De ez nem volt lemondás a nemzeti önvédelmi harcról. Csupán csak a sorrend fordult meg: előbb rendezni belső ügyeiket, hogy erősen tudják felvenni a harcot a külső ellenséggel. Dózsa és katonái nem vetették el a keresztes zászlót, azaz a nemzeti érdekeket nem áldozták fel az osztályérdekeknek. Ma ezt hangsúlyozni különösen aktuális. Még mindig kísért az a tudat — ami lényegében a hosszú nemesi történeti gondolkodás szublimátja —, hogy az 1514-es parasztháború kizárólag csak osztályháború volt, és a nemzeti történelemnek negatív értelemben része, amennyiben Mohács előkészítője. Ennek a hamis történeti tudatnak a kialakításához a pilléreket az által ácsolták meg, hogy Dózsaiban haramiavezért, nemesi vére éhes, faragatlan parasztot helyeztek. A 300 éven keresztül besulykolt történelemhamisítás hosszú időn keresztül oldódott fel. A múlt század reformnemzedékétől az agrárszocialistákig, majd legújabb történetünk forradalmi felvillanásain keresztül hosszú volt az út, nehezen változott a Dózsa-aspektus. Annyira nehezen, hogy még 1945 sem tudta tökéletesen kiirtani az egyik legveszélyesebb gondolati maradványt, hogy ti. Dózsa csak parasztvezér volt, hogy katonáit csak a kizsákmányolt parasztok dühe vezette. A már elég nagyszámú dokumentum lehetővé teszi, hogy újra fogalmazza a magyar történetírás Dózsa parasztháborújának problematikáját. 1514-ben nemcsak társadalmi válaszút elé került az ország, hanem egyben a ceglédi programban nyers paraszti formájában megfogalmazásra került egy olyan történeti út is, amely szokatlanul új és modern volt a XVI. századi Európában, amely egyben nemzeti program is lehetett volna. Ma különösen keresni kell a korrelációt a kor nemzetközi viszonyai és a parasztháború között, mert Dózsa harcának csak így lesz nemzeti értelme. Elutasítom azt a kérdésseltevést, amely szerint azért következett be Mohács, mert előzőleg a belpolitikai viszonyok ziláltak voltak. Mohács azért következett be, mert a parasztháború leverték, vagy helyesebben: volt a nemességnek annyi ereje, hogy győzhetett. Nem Dózsa volt a hazaáruló, mert az osztályérdekeket előtérbe helyezte, hanem Zápolya és Werbőczy. Ugyanis Mohács azért következett be, mert a parasztháború leverésével tízezerszámra irtották éppen azokat a parasztokat, akik készek voltak elhagyni családjukat, hogy a nemzetet egy keresztes háborúban védjék. Ez a népi erő hiányzott Mohácsnál, a bukásért a főnemesség és két vezére: Zápolya és Werbőczy áll a történelem ítélszéke előtt. Dózsa paraszti-

háborújának elbukása nem azért következett be, mert a ceglédi program megelőzte korát (Csizmadia Sándor: A magyar parasztforradalom, Dózsa György. Bp. 1914. 173—174. l.), hanem azért, mert az a népi-nemzeti bázis, amely alkalmas lett volna a belpolitika forradalmi átalakítására és a nemzeti önvédelem sikeres megvívására is, nem tudott teljessé válni. A Száleresi Ambrusok ingadozása és árulása, az ország északi részében élő és még valóban népi polgárok tartózkodása olyan súlyos stratégiai vereség volt, amelyet a nemesség sikeresen tudott kihasználni; Dózsa elbukott. A parasztháború tétje az által vált igen nagyvá és igen korszerűvé, hogy a nemesi vezetési nemzeti utat megkérdőjelezte. Zápolyát és Werbőczit osztályelvakultságuk annyira rövidlátóvá tette, hogy Mészáros Lőrinc még bujdokolt és melengette az újabb népi összefogás tervét, de ők már eszüket vesztetten és undorító módon úgy akarnak bosszút állni, hogy a parasztságnak nemcsak a forradalomtól menjen el mindörökké a kedve, de a nemzeti elhivatottság vállalásától is. Én Werbőczy Tripartitumában nemcsak az örökös jobbágyság jogi béklyóit látom, hanem mindenképpen azt, hogy elperelje az összes lehetőséget a parasztságtól, ne legyen soha többé módja a nemzet életét népi értelemben termékenyen befolyásolni. Senki jobban nem értette meg, mint Zápolya, hogy miben rejlett Dózsa nagysága és mi volt sikereinek forrása. *Dózsát parasztkirály módjára égette meg és végeztette ki kóbor cigányokkal, hogy évszázadokra példát statuáljon. Igen! Dózsa parasztkirály volt Zápolyának, a főnemességnek, de a parasztságnak is. Ez pedig élesen és vitathatatlanul mutat arra, hogy a parasztságban államalkotó erők duzzadtak. Dózsa képes volt a parasztkirály szerepkörét betölteni, új módon elrendezni az osztályháborút és a nemzeti feladatokat.*

Az agrárszocialista mozgalmakat és mindazokat a mozgalmakat, amelyek legújabbkori történetünkben úgy fogalmazták meg programjukat, hogy az ország nemzetközi helyzete olyanná válhat, amilyen mértékben képes belső társadalmi problémáit modernizálni, ugyanolyan alapon vádolhatnók, mint Dózsát. De nemcsak ezért, hanem főleg azért, mert a legképtelenebb kérdésfeltevés az, amely a társadalmi haladásért folytatott harcot szembeállítja a nemzeti harccal, amely egyiknek a lényegét elszakítja a másiktól. Nem lehet harcolni a haladásért úgy, hogy az valamilyen formába ne termékenyítse meg a nemzet életét, azt a nemes önzést, amelyet fennmaradásáért folytat. Egyedülálló módon vette észre és rögzítette a Dózsa vezette parasztháború ilyen hatását Féja Géza: „Nem egy történetíró nemigen veszi figyelembe a tömegek gazdasági sorsának jelentőségét és szerepét. De figyelembe vehetné azt a páratlan szellemi hatást, amelyet a Dózsa-forradalom a XVI. század magyar irodalmára gyakorolt. Olyan fejlett, mélyre nyúló, a nagy tömegeket átölelő társadalomszemlélet keletkezett e parasztlázadás nyomán, aminőt hiába keresünk a XIX. századig a magyar irodalomban. A feltörekvő népiség, az eddig udvari melegágyakban tenyésztett humanizmus és a friss magyar protestantizmus bámulatos szellemi egységbe forrott, s a maga dús szellemi erőivel megteremtette a magyar tudatot. A nép nem bírta megvalósítani politikai és társadalmi kívánságait, de szelleme és feltörekvő vágyai megszépülten és megtisztultan benyomultak a XVI. század magyar irodalmába. Dózsát Temesvárnál semmisítették meg, utána nemsokára Mohács következett. A nemzeti tragédiák egymást követték, de a magyarság pusztíthatatlan életerejére vall, hogy e tragédiák közepette emberi, nemzeti s történelmi igényét átmentette a szellembe. Temesvár és Mohács után született meg a tulajdonképpeni magyar irodalom s bontakozott ki a magyar tudat. A XVI. sz. megrázkódtatásai és összeomlásai közepette nemzeti felemelkedés történt a szellem területén. Nemcsak kétségbeejtő század ez, hanem a magyar reménykedés százada is.” (Féja Géza: Dózsa György. Bp. 1939. 12—13. l.)

Az agrárszocialisták sohasem tartották a parasztforradalmat csak osztályháborúnak, sohasem volt számukra antagonisztikus a haladásért és a nemzeti fennmaradásért folytatott harc. Az egyik legproblematikusabb mozgalomban (ma még problematikus, de talán már holnap nem lesz az!) a Mezőfi vezette mozgalomban bukant fel az 1514-es parasztforradalomnak olyan szemlélete, amely az osztályháborút és a nemzeti küzdelmet a maga egységében szemlélte. Igaz, hogy meglehetősen ké-

són — a mozgalom első évtizede után —, és igaz az is, hogy akkor, mikor a koalícióval folytatott elvtelen politikai barátság következtében nehézségei megnöttek, amikor soraikat bizonyos értelemben újra kellett rendezniök. (Dolmányos István: Mezőfi és a koalíció. Bp. 1960. 82. l.) A párt lapjában, a Szabad Szóban az első évtizedben csak néha-néha bukkant fel Dózsa neve. Már előttem is úgy látszott, hogy a Dózsa-kultusz tekintetében Mezőfi Nagyatádi Szabó Istvánnal egy sorba kerül, mikor Farkas Emőd Dózsájának előszavában megtaláltam vallomását erről: „Dózsa György neve sokáig az átok és gyalázat elnevezése volt Magyarországon. Már az iskolás könyvekben úgy szerepelt, mint aki végromlásba akarta dönteni Magyarországot, aki gyilkolt, rabolt és gaztetteket gaztettekre halmozott. Úgy akarták feltüntetni a történetírók, mint egy fenevadat, akit ha a magyar urak ártalmatlanná nem tesznek, végveszedelembé sodorta volna Magyarországot. Századok kellettek hozzá, hogy a tisztultabb látás Dózsa György emlékeről letisztítsa azt a sarat és mocskot, amelyet álnok történetírók rákentek. És ma tisztán áll előttünk Dózsa György alakja. Ma tudjuk, hogy Dózsa György minden bűne az volt, hogy szerette a földművelő magyar népet, amelyet a középkori magyar urak elnyomtak és kizsákmányoltak. Dózsa Györgynek nagy bűne az volt, hogy ezt a földig gyalázott és vérig kiszípolozott népet elnyomói ellen sorakoztatta. Kegyetlen halállal ölték meg. És emlékét századokon át piszokkal, sárral dobálták meg. Az igazság azonban győzedelmeskedett. Ma nemcsak Dózsa György alakja nagy és fenséges előttünk, hanem a magyar földművelő nép is szabadabb, függetlenebb, mint századokkal ezelőtt volt. E könyv Dózsa Györgyöt történeti adatok nyomán az igazsághoz híven mutatja. Ami bűne és hibája kétségtelenül volt, az főképp ama kor bűne és hibája, amelyben élt. Amikor tetteit mérleljük, ne felejtsük, hogy az egész világ abban a korban, melyben Dózsa élt, azoknak az erkölcsöknek volt a híve, melyek Dózsa György cselekedeteit irányították. Mindenben érdemes munka az, amelyet íme a magyar nép színe elé bocsátunk, mert megtanulja belőle, hogy az ő felszabadítására már századok előtt nagy harc folyt. Ez a felszabadítási munka még nem ért véget. De bízunk a jövőben, hogy az áldozat, melyet e nemzet nagy fiai a magyar nép megváltásáért hoztak, nem volt hiábavaló és el fog jönni a magyar földművelő népre is az igazi megváltás kora. Mezőfi Vilmos.” (Farkas Emőd: Dózsa György a magyar nép vértanúja. Bp. 1910. 3—5. l.)

A Dózsa-könyvet a Szabad Szó adta ki és az Újjászervezett SZDP pártszervezetei részére írták. Ezek a pártszervezetek, mint ismeretes, zömében az Alföldön és Erdélyben helyezkedtek el, és csak kisebb mértékben a Dunántúlon. Mind Várkonyi, mind Mezőfi írása Dózsáról már az iskolában szerzett történelmi ismeretekre támaszkodik. Írásuk Dózsáról polemikus, küzdenek hősük tisztaságáért, amelynek oka az, hogy csak a polgári történetírás legjavában közelítették meg a realitásokat. Az iskolai tankönyvek — különösen a katolikus és általában a felekezeti tankönyvek — még nem követték a történetírás haladását. A népnek pedig szent és tiszta eszmei alak kellett. Ezt a feladatot végezte el Várkonyi és Mezőfi sajtója. Érthető, hogy e két mozgalom Dózsa-kultusza ott kapott igazi visszhangot, ahonnan származott Dózsa, ahol küzdött a nép igazáért. Várkonyi és Mezőfi nagyjából megközelítette és konkretizálta Petőfi Dózsa-szemléletét. Írásaikban érezzük, hogy a Dózsa unokák küzdelmét optimizmus kíséri, a győzelem reménye magas fokra jutott. De ezek az írások egyben emlékeztetők is: sok a magyar parasztságnak a törleszteniivalója, hiszen Dózsa kegyetlen meggyilkolása, a parasztforradalom vérbe fojtása eddig nem járt együtt a felelősségre vonással. Petőfi verseinek árnyaival csak ijesztett és emlékeztetett, de az agrárszocialista tömegek aratósztrájkjai, küzdelmük a földért, mindennapos megütközésük a reakciós államhatalommal már nem az ijesztő árnyak játéka volt, hanem politikai realitás, amely gondba hozta az uralkodó osztályokat; Dózsa alakja történetileg is újjászületett és a forradalomra emlékeztetett urat és parasztot egyaránt.

A századforduló éveiben indult el egyszerre két ifjú ember névtelenül, de alig telt el fél évtized, neveikkel, tetteikkel megteltek a hírlapok, az úri kaszinók állandó beszédtemáivá váltak, de hírük eljutott a viskókba is. Az egyiket a Szilágyság

küldte, és Ady Endrének hívták. Újságíró volt Nagyváradon, és éppen hogy csak próbálgatta költői szárnyait. A másik félbetört gimnázium után Békés megyében a gerendási tanyán kérges tenyerű parasztok között eszmél a magyar világ társadalmi lényegére, őt pedig Achim L. Andrásnak hívták. Két különösen érdekes nevű ember, akiknek sorsa, élete nem kevésbé volt különös. *E két emberben — érdekes és elgondolkoztató eszmei barátságuk révén — szárba szökken és beérett az a mag, amit a Dózsa-kultusz talajába éppen az agrárszocialisták vetettek el.* De lássuk, hogyan is kezdődött?

Elsőnek az ifjabb, Ady Endre talált rá Dózsa Györgyre. Ez két okból is nagyon természetes volt: a költőnek induló újságíró természetszerűen nyúlt Dózsa után, hiszen nagy haraggal fordult minden feudális maradvány felé, másrészt a családjának hagyományában gyakran esett szó Dózsról; szegről-végről távoli rokonok voltak. „Egy családi hagyomány szerint ugyan én a Visky-család révén rokonságban volnék Dózsa György családjával...” (Budapesti Napló. 1908. ápr. 24.) De azért is természetes Ady Endre korábbi találkozása Dózsával, mert ő élt az eszmék világában. Még nagyváradai újságíró korában írta le először Dózsa György nevét a Nagyváradai Napló 1903-as január 18-iki számában, majd valamivel később újra említi, de aztán mintha elfeledte volna.

Ady Endre akkor kezdett sűrűbben találkozni Dózsával, mikor kezdett kibontakozni érdeklődése Achim L. András iránt és rajta keresztül a parasztság politikai harca felé fordult, amikor mind erősebb szálakkal szövődött barátságuk. Szegvárott 1905 februárjában Mezőfi Vilmos személyében az első szocialista nyerte el a képviselői mandátumot és ez Adyból egy remek újságcikket váltott ki: „És a szegvári magyar paraszt sem tréfál, mikor felküldi a magyar parlamentbe Mezőfi Vilmost. A szegvári csatamező van olyan történelmi, mint az a mező, ahol szétverték a Dózsa György csapatát. Négy száz kilencven ember adta rá a szavazatát, de tizenhétmillió ember, akinek ma még nincs szavazójoga, vele küldi a törvényhozásba vágyait és reményeit.” (Budapesti Napló. 1905. febr. 16.) E cikke is — mint annyi más — kifejezésre juttatta bámulatos politikai érzékét és zsenialitását, ami mindvégig egyik fő jellemzője egyéniségének. Az 1903-ban megcsillantott gondolatot egyszerre egész vállal vitte be a magyar progresszió alakuló eszmevilágába. Dózsa György éppen úgy kíséri az ő és társai útját, mint az első reformnemzedék legkiválóbbjainál. Belőle a szegvári és a temesvári csatamező analógiája és földrajzi közelsége a történelmi múlt aktuális közelségét váltotta ki... A következő napon a távirati irodák hírt hoztak, hogy a Mezőfi pártjához tartozó Achim L. András elnyerte mandátumát. Ady Endrében ekkor sűrű gomolygóc kezdett kialakulni: Dózsa népe nem is olyan távoli történelem, hanem már itt dübörög a kapuk előtt. Kíváncsisága, érdeklődése mérhetetlenül felfokozódott az igazi parasztképviselő, Achim András iránt. Tulajdonképpen ezzel indult el barátságuk, bár a személyes találkozás még hátravolt. (Erről lásd cikkemet a Népszabadság 1969. január 22-iki számában.) Milyen különös és érdekes, hogy mikor Ady felfedezi Achim L. András, egyszerre ott van Dózsa és a szocialisták, akik immáron ketten ülnek a magyar parlamentben. De talán nem is annyira különös, ha számba vesszük, hogy e kor Magyarország történetének egyik hősi kora, amely sok remek egyéniséget adott népünknek, amelynek kohójában Dózsa eszményképét, a szocialista gondolatot, az érlelődő demokratikus társadalmi feladatokat egységbe tudta olvasztani a történelem.

Ady Endre két párizsi útja között — talán élete egyik legtermékenyebb időszakában — egy kicsit visszalapozza a magyar történelem lapjait. Tisztázza, hogy Bocskai Istvánt „...II. Dózsa Györgynek nem kívánjuk megtenni.” És vall arról, hogy: „Nekem Gyula vezér, Dózsa György és Martinovics voltak mindenhá a kedvenceim.” De a második franciaországi utazás sem tudja vele elfeledtetni a hazai nehéz társadalmi problémákat, a külföldi magány még jobban érleli a már megindult gondolatokat. Egy igazán jelentéktelen lovagszobor felavatása után ilyen riport született meg benne: „La Barre lovagról, aki szobrot kapott Párizsban, Dózsa Györgyre gondol az ember, ha magyar! Ez a La Barre lovag csak azért kapott szobrot, hogy Rómát a fene egye. Egye is, mert szörnyűség, hogy Voltaire korában mi-

lyen fenevadságra volt még képes a klerikalizmus. Róma ma is statáriális rövidséggel bána el minden ellenségével, ha tehetné.” „Mi, a milliók, a rongyosok azt akarjuk, hogy jogunk legyen a levegőhöz. Egyetlen ország vagyunk, ahol a rongyos milliók soha föl sem lélegezhettek a dús ezrek miatt. És még ma is csak a szegény, a nyomorúság, a megalázás a mienk. Minden népek nyomorult millióinak van valami dicsőséges emléküket. Magyarországon ezer év óta mákony vagy korbács volt a mienk. Még a hőseinket is kisajátítják. Rákóczi koporsóját, őket, akik Rákóczit becsapták és elárulták, úgy körülállották, hogy mi nem férközhattünk hozzá. Kossuthot gyűlölték, most Kossuth nevében ráültek a népre, az országra. Kell hogy válasszunk hősünknek valakit, akit a nagyurak nem sajátíthatnak ki. Mint La Barre lovagot választották a szabadgondolkodó franciák Róma ellen. Ha már nekik van pofájuk, hogy a történelmet szegezzék nekünk, jó. Válasszunk mi is valakit a történelemből, aki szimbóluma léssen a mi végtelen szenvedésünknek, majdnem undok tragédiánk. S aki helyettünk kiáltja a világnak, hogy Magyarország néhány ezer kiváltságosé, s hogy itt gyötrelmes élni minden munkásembernek.” „Hát nem vonultatnók föl mi is ellenük Dózsa Györgyöt? Ez magyar volt, fajmagyar, sőt nemes ember. A Dózsa-tragédia Magyarország millióinak a legigazibb tragédiája. Megsütnek és egymással falatnak ma is föl bennünket Magyarország tulajdonosai. Miként La Barre lovagnak a szabadgondolkodó Franciaország, *Magyarország népe, mely a feudalizmus ellen küzd, állítson szobrot Dózsa Györgynek*. Hogy mi sem felejtünk, hogy komoly a mi harcunk. Bár akadna valaki, akinek elég erős hangja volna, hogy egy Dózsa-szoborért szóljon az országhoz. Ha már olyan alantas még mindig az emberi kultúra, hogy szobrokkal kell beszélnünk, beszéljünk szobrokkal. Dózsa György beszélne a nyomorgó, Amerikába szökő magyar nép, a tanítók, a vasutasok, entellektüelek, tisztviselők, iparosok, kereskedők helyett. Az egész munkás Magyarország helyett, melyet a nagy urak és nagy papok jobban nyomnak, mint valaha.” (Budapesti Napló. 1906. nov. 13.) Nem hiszem, hogy különösebben emlékeztetnem kellene az olvasót arra a gondolati rokonságra, amely az agrárszocialista vezérek Dózsához fűzött gondolatai és Ady gondolatai között van. De míg ők csak a parasztság tragédiáját szemléltették Dózsaiban, Ady az egész „munkás-Magyarország” tragédiáját látta Dózsa felvillanó történeti alakjában. Tudta, hogy cikkére nemigen reagálnak az akkori Magyarország. Fél év kellett, míg barátja, Achim L. András így válaszolt a Budapesti Naplóban: „Fölállítjuk Békéscsabán, közadakozásból Dózsa György szobrát. Engem már koldussá tettek a hatalom üldözései, de szegénységemben is kétezer koronával kezdem a szoboralapot. Ez a válaszuk a rabszolga-törvényre! Ez a feleletünk az ispan-miniszter parasztnyomorító paragrafusaira! És ha állni fog a tüzes trónra ültetett parasztkirály szobra, amelyet monumentálisan nagykn tervezünk, országos parasztgűlés keretében fogjuk fölvatni. Bűn, hogy eddig is nem gondolt a magyar parasztság Dózsa szobrára, de jóvátesszük a mulasztást.” (Budapesti Napló. 1907. jún. 5.) Még egy hét sem telt el, Ady Endre máris küldte a választ: „Emlékezzünk a mi Dózsa Györgyünkre is, mennyi gonoszat fog rá a hivatatos történettudomány. Holott ez a nemes néptribun sok-sok szomorú magyar évszázad lelkiismeretének megszólaltatója volt. Nyolc-kilenc hónappal ezelőtt proponáltam itt e lapban: állítsunk szobrot Dózsa Györgynek. Késői visszhangként olvasom, hogy Csaba és Achim András már érzik, hogy mit jelképez Dózsa György bemooskolt alakja. És magánasok, püspökök és cselédjeik ne uralkodjanak Magyarországon. Még Marat-t is rehabilitálja az észretért utókor. Ezerszer nagyobb kötelességünk ez Dózsa Györggyel szemben. Párizs, június 9.” (Budapesti Napló. 1907. jún. 14.)

Ady 1907 második felében hazatért Párizsból, az Achimmal folytatott párbeszédet már itthon folytatták. Achim András 1908 márciusában Nagyváradon megnyerte az ellene indított pereket, és ebben nagy része volt az egész akkori magyar progressziónak. Ady is sokat tett barátja érdekében. Ezt Achim egy remek levélben köszönte meg, és újra felvillantotta Dózsa Györgyöt és parasztforradalmát: „Hejh — édes apám, lelkem danoló madara, tanáld már ki! danold már ki azt a nótát, amittől egyszer, nem is olyan régen, oly szépen égtek itt az úri kastélyok és plébá-

niák...” (Akadémiai Kézirattár, Ady-hagyaték, Achim levele Adyhoz.) A levél után Ady táviratot küldött Achimnak, és még húsvét előtt kilátásba helyezte személyes látogatását. (A távirat elveszett 1925-ben, és még a mai napig nem került elő.) 1908. április 17-én érkezett Békéscsabára Ady Endre, és a következő nap is Achimnál maradt. A látogatását megelőző napokban írhatta „Dózsa György lakomája” című költeményét, mivel azt a húsvéti, azaz április 19-iki Népszavában tette közzé. Keveset tudunk arról, hogy ezen látogatás alkalmával miről beszéltek, miről vitatkoztak. Az azonban bizonyos, hogy Dózsa szobra újra szóba került, mert a Budapesti Napló április 24-iki számában így írt erről Ady Endre: „Achim Andrással van nekem egy régen ápolt ideám: állítsunk haragos, szép, magyar szobrot vitézlő Dózsa Györgynek...” A gondolatok azonossága igazolható Achim oldaláról is, a Paraszt Ujság újra induló harmadik évfolyamának első számában így írt: „Eltársak, ti soha meg nem remegtetek, meg nem inogtatok. Erős volt a ti hitetek és megtartott benőtöket. — Éltek, élünk — és megvagtok. Megmaradtatok annak és azoknak, akiket én paraszti vérem minden izzó atomjával szeretni, ösmerni és becsülni tanultam és tanulok. Megmaradtatok Dózsa György törhetetlen utódjainak, megfélemlíthetetlen, tantoríthatatlan gyermekeinek! *Dózsa György izzó vason megsütött testét régi, gaz politika a mi ősapáinkkal pecsenye helyett megétette. Ritkán eszik a paraszt pecsenyét!, de ha egyszer nagyon jóllakik vele, még ükunokái unokáinak is szájába marad az íze. Így vagyunk mink is a Parasztpárt legelső és legnagyobb vezérének megsült pecsenyéjével.* Ükapánk szájaíze van a mi bendőnkben és legyen is még egy paraszt lesz Magyarország vezetőjű szép tartományban rabigában, joggatlanul tartva.” (Paraszt Ujság. 1908. máj. 3.)

Achim András pártjában a Dózsa eszménykép kialakításában nagy szerepe volt magának a pártvezérnek. Őt pedig mindenképpen a magyar irodalom két olyan nagy egyénisége befolyásolta, mint Ady Endre és Eötvös József. Eötvös József Magyarország 1514-ben című regényét Achim L. András többször is elolvasta, és amint a családi hagyomány megjegyezte, ez a könyv politikai utazásai alkalmával mindig ott lapult kis utazótáskájában. Más könyvek váltogatták egymást, de a „Magyarország 1514-ben” mindig maradt. (Medvegyné Achim L. Mária személyes információja.)

Ady Endre a magyar progresszió baloldalán a polgári demokratikus forradalom egyik legkövetkezetesebb harcosa volt. Tudta, hogy a készülő forradalom fő kérdése Magyarországon a földkérdés. Ezért a feudalizmus ellen lázadó Dózsa és parasztjainak harca számára politikai program. Franciaországban értette meg, hogy a szabad gondolat magyarosítása egyet jelent Dózsa Györggyel. De tudta és érezte minden ízében, hogy a magyar polgárság nem azonos a francia forradalmak polgáraival, társadalmi ereje és életrealitása összehasonlíthatatlanul kisebb. Ő, aki mindig a társadalmi történések centrumában tudott lenni, a készülő forradalomban valakihez tartozni akart. A pesti polgárt csak részben vállalta, néha meg is vetette. Kihez csatlakozzon hát, hogy ne maradjon magányosan? Achimot ő választotta barátjául. Rajta keresztül odaállt a parasztság mellé, mint a jövő forradalom egyik fő erejéhez. Ő nemzeti és népi forradalmat akart, amely mindenekelőtt magában foglalja a parasztforradalmat. Az ő lírájában és prózájában ezt jelképezi Dózsa György és 1514. Achim András sem csak másolandó történeti példát látott Dózsa-ban. Az ő mozgalma számára is, mint az agrárszocialisták számára, keserű mementó volt Dózsa pecsenyéje és a lekaszabolt 40 ezer paraszt feje. Ami Szántó Kovács Jánosnál csak felvillant, hogy Dózsa nevével nem elbukni, hanem győzni kell, mozgalmának egyik nagy összetartó erejévé vált. Szüntelenül kereste a szövetségeseket, ő maga sürgette, hogy a kasza és a kalapács értse meg egymást, az SZDP-val történt meghasonlás pillanatában testvéreinek nevezte a munkásokat. A parasztmozgalom szervezésének belső problémáit alárendelte a magyar progresszióknak. Ezzel nemcsak barátja, Ady Endre mellé állt oda teljes erejével, hanem egyben ők ketten a legtöbbet tettek a megidézett Dózsa történeti újraélesztése érdekében. Nem csak a jelszavakat és a jelmezeket újították fel, hanem egyben Achim András Ady

Endre eszméjét, hogy legyen Dózsának szép, magyar szobra, elsőként valósította meg Magyarországon. Az 1908-as békéscsabai parasztkongresszuson leplezték le Rubreczky Géza mellszobrát Dózsa Györgyről. (Paraszt Újság. 1908. jún. 14.)

A parasztháború elbukásának 400-ik évfordulóját a szociáldemokrata földmunkásság egy Dózsáról szóló könyv kiadásával ünnepelte. A könyv szerzője Csizmadia Sándor. Érdekes módon azzal indítja könyvét, amit majd két évtizeddel korábban Várkonyi fedezett fel, hogy van hasonlatosság a május elsejét ünneplő munkásság mozgalma és a parasztforradalom között. Könyvének forrásául Márki Sándor 1913-as Dózsa-monográfiája szolgált. Igaz azonban az is, hogy bizonyos mértékig igyekezett átültetni Engels munkájának, *A német parasztháborúnak* a szempontjait is. Mindez azonban nem tette annyira korlátozottá történelemszemléletét, mint ahogy azt Márkus László hiszi: „Az 1514-es parasztfelkelésben főleg a földmunkásság őseinek mozgalmát érzékelté, és ebben látta a parasztháborúk és munkásmozgalom történeti összefüggését.” (Márkus László: *A szociáldemokrata történetfelfogás fejlődéséhez*. Bp. 1963. 114—115. l.) Ennek cáfolatát és a parasztforradalom nemzeti funkciójának megértését már az előszóban leszögezte Csizmadia: „Az 1514. évi parasztforradalom Dózsa Györggyel az élén, Magyarországon történetében bizonyára a legnagyobb forradalmi esemény. Az egész ország legelnyomottabb népe teljesen önállóan, a maga erejében bízva, akkor mozdult meg először és fogott fegyvert elnyomói ellen. A munkásságot a »nemzet« ügyéért és úgynevezett szabadságokért azóta is csatasorba állították többször, de ezek a harcok sohasem voltak a munkások és a nép harcai, a nép megverve került ki belőlük — még akkor is, ha győzött. A legjobb példa rá 1848. Ha itt nem győzött is a nemzet, de győzött később, mikor az 1848-ban követelt közsabadságokat mind megadták. Lett egyenlőség, lett jog, lett szabadság — és a nép ma is elnyomott, ma sincs sem joga, sem szabadsága. Akárhányszor a nép a nemzetért küzdött, mindannyiszor megcsalatt, Dózsa György vezetésével a nép nem a nemzetért, hanem önmagáért harcolt és ezért megcsalni nem lehetett, hanem le kellett győzni.” (Csizmadia Sándor: *A magyar parasztforradalom, Dózsa György*. Bp. 1914. 5. l.) Inkább a parasztforradalom elbukásának értékelésében jutott hamis vágányra Csizmadia. A társadalmi termelőerők jelentőségének fetisizálása révén arra a következtetésre jutott, hogy a forradalom korai volt, hogy utópia volt. Ebben a vonatkozásban sokkal inkább kimutatható a szociáldemokrata történetfelfogás, mert hiszen az SZDP még a saját korában sem értette meg a szövetségesek jelentőségét, nemhogy a parasztforradalom összefüggéseiben. (Idézett munka 173—174. l.) Ugyancsak hamisan látta, illetve nem értette meg az ideológia szerepét a parasztháborúban. Lőrinc papot csak mint szervezőt, hadvezért és szónokot veszi számba, nem pedig az eszmék hirdetőjét, annak a programnak egyik nemtőjét, aki a társadalmat úgy akarta megreformálni, hogy tűnjön el a nemesi kizsákmányolás. E hibák ellenére *Csizmadia Sándor Dózsája a kor ideológiai, politikai harcaiban* igen jelentős munka és tett volt.

1910-ben a magyar uralkodó osztály ama része vette át a hatalmat a koalíciótól, amely már demokratikus frázisokat sem pufogtatott, amely egyértelműen reakciós volt. A fordulat retrográd volt a magyar belpolitikában, hiszen a jobboldal maradék erejét szedte össze, hogy uralmát minden módon stabilizálja. A koalíció sem kímélte a népmozgalmakat, letörésükre mindent megtett, mégsem volt annyira kíméletlen, mint az 1910-ben kezdődő munkapárti uralom. 1911-ben a magyar parasztmozgalmak legradikálisabb vezetőjét — Achim Andrást — ázsiai módon meggyilkolták, majd a gyilkosoknak teljes sértetlenséget biztosított az államhatalom. Ez a baloldalt bizonyos mértékig felrázta. Ady Endre a gyilkosok felmentése után írt újságcikkében Achim Andrásban új Dózsa Györgyöt látott. (Világ. 1911. nov. 24.) Egészen hasonló értelemben nyilatkozott Pogány József, aki egyben a kortársak közül talán a legközelebb jutott az Achim-tragédia közvetlen megértéséhez. (Szabadgondolat. 1911. 1. sz. Pogány József: *Új Dózsa és új Zápolyák*.) A Dózsa-jelkép már annyira polgárjogot nyert, hogy nemcsak a paraszt- és munkásmozgalom vallotta magáénak, hanem már az egész magyar progresszió ebben a rendszerben gondol-

kozott. A polgári radikálisok közül Dániel Arnold már 1907 körül megértette, hogy Dózsa történeti örökségének felújítása egyet jelent a nagybirtok elleni összefogott harccal. „Tűzzel-vassal való kegyetlenkedések fejezték be a jobbágylábadást s a nagybirtok kialakulását. De örök életet nem adhattak a nagybirtoknak. Egyre jobban kifejezésre jut a gazdasági erők játékában s az emberek szívében az a törekvés, amely a társadalom javát foglalja magába —: hogy a föld azé legyen, aki megműveli, s a rabszolgaság utolsó maradványa elpusztuljon a föld színéről.” (Budapesti Napló. 1907. márc. 22. Szabad Gondolat c. melléklet.) Dózsa neve az egész magyar baloldal számára összefogó és lelkesítő erővé válik. A Függetlenségi Párt baloldalán álló Buza Barna 1912-ben történeti elbeszélést adott ki Dózsáról. A könyv egy ifjúsági sorozatban jelent meg, mintegy jelezve, hogy a jövő forradalmának katonái milyen irányban terjesztették eszméiket.

A magyar parasztmozgalmak közül csupán csak egy, a Nagyatádi Szabó István által vezetett birtokosparaszti mozgalom nem reagált a korszak Dózsa nevével vívott eszmei harcaira. De ez természetes is, mert ez a mozgalom őst megtalálta 1848-ban, mert ők a föld birtoklásában nem akartak forradalmi változtatást. Így hát Dózsa György neve, az 1514-es parasztfelkelés örökségének felújítása és eszményítése választóvíz a politikai mozgalmakban: aki ebben a korszakban — amely 1890-től 1910-ig tartott — Dózsa nevét kimondta, annak vállalnia kellett a reakció elleni következetes és forradalmi harcot.

